

SLÄKTFORSKNING UTAN NAMN

Av Arnold Lagerfjärd, Boden

Tro och vetande

Under uppväxten i Västra Bovallen cyklade jag ofta till biblioteket på Edeborg i Harads och lånade böcker. Många var om spännande upptäcksresor, andra om de välgärningar engelsmännen och andra kolonialmakter välsignade de ockuperade områdena med. Mycket har ändrats i böcker och tidningar sedan dess! Ett par pojkböcker gav också vilseledande intryck om Norrbotten – de måste ha skrivits av ovetande sörlänningar. Man fick den uppfattningen, att Norrbotten befolkats enbart av järnvägsrallare och samer.

Under andra hälften av 1950-talet började jag släktforska på landsarkivet i Härnösand. Till min förvåning hittade jag bara svenskspråkig bondebefolkning, allt i nedre delen av Luleå och Piteå älvdalar. Inte minsta lilla rallare, inte minsta same bland mina anor. Ändå kom jag på sex linjer ända till omkring år 1500! Jo, ett undantag fanns: år 1800 kom kolarfamiljen Gabriel Månsson från Svennevad i Närke. Det var en av de åttiotalet yrkesmän – kolare och smeder – som Samuel Gustaf Hermelin tog upp när han började med järnbruksrörelse.

En annan av dessa yrkesmän var smeden Anders Andersson från Grangärde i Dalarna, som fick ta upp ett bolagstorp i Västra Bovallen. Sönerna tog namnet Boström. De hör inte till mina anor, men deras hus och marken tillhör vår familj sedan 1931.

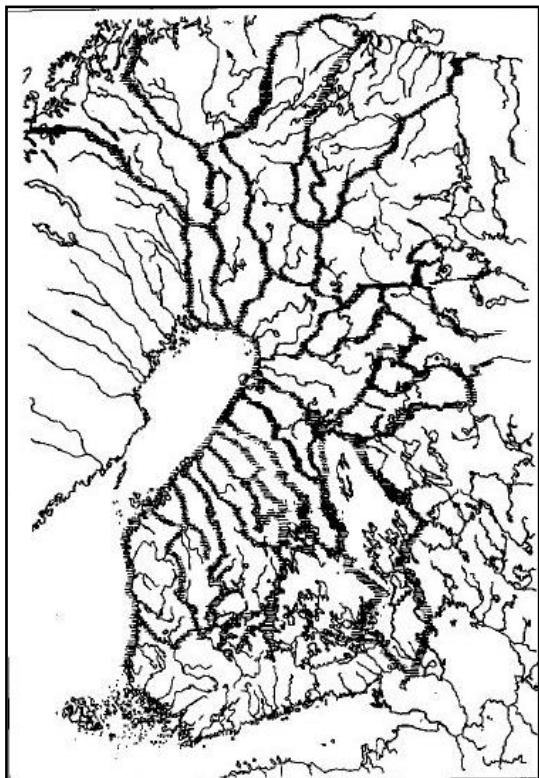
Forntida resor i Norrbotten – och bosättning

För andra gången har jag läst Thomas Wallerströms avhandling ”Norrbotten, Sverige och medeltiden”, där han beskriver hur Norrbotten blev svenskt – mot alla odds. För oss nutida norrbottningar är det svårt att föreställa sig att vårt område fram till 1300-talet mest lutade åt att bli en del av antingen Norge, Karelen eller annat finskt område – eller t.o.m. ryskt!

Det kan här vara idé att tänka sig in i dåtidens kommunikationer. Egentliga vägar fanns knappast men en del gångstigar. Så mycket som möjligt färdades man efter vattendrag i stället för att tränga genom urskogarna. Om man kom från sydöstra Finland kunde man ro efter vattenvägarna mot nordväst och sedan dra de lätta båtarna över vattendelarna och fortsätta efter vattendrag mot Bottenviken.

Den norske hövdingen Ottar företog på 800-talet en resa runt nordligaste delen av Skandinavien ända bort till Dvinas mynning i Vita Havet.

Han ”beskattade” samerna. För mig låter det som rövartåg. Nå, all beskattning bygger på makt i någon form. Mest kom han över pälsverk men också dun och produkter av säl- och valrosskinn.

Egilssagan berättar om Torolf Kvedulfs-son, eller färder till lappmarken. Därvid kom han att tillsammans med kväner strida mot karelare. Vid någon beskattningsresa tog man med sig mer folk än vanligt för att man befarade motstånd av samerna.

Det norska inflytandet verkar ha minskat eftersom. I stället ökade karelarnas inflytande under 1100- och 1200-talen. En museiman har berättat för mig, att 1200-talet var karelarnas stora tid i Norrbotten.

VATTENVÄGAR I FINLAND. (Efter Luukko 1954)

Första invånarna i Tornedalen ska ha kommit från Satakunta och Tavastland i västra Finland. Senare kom karelare från bl.a. Ladogaområdet efter östligare vattenvägar genom Finland. De idkade också pälshandel, kanske på uppdrag från Novgorod. De älvar som rinner ut i Bottenviken användes för handelsfärder norrut mot Ishavet, bl.a. Torne och Kemi älvar. I trakterna av Kemi finns ortnamn som tyder på besök från Tyskland och sydligare områden av Sverige. Det kan vara tecken på sommarfärder för fiske och handel.

Karelarna tog upp skatt från samerna i de nordliga trakterna från Vita Havet till Norrbotten. Det verkar tydligt, att karelarna hade något slags uppdrag från ryssarna i Novgorod – de var i vart fall mellanhänder. Under århundraden var päls från nordliga trakter mycket åtråvärt. Man behövde ju klä sig varmt: det fanns inte mycket centralvärme och välisolerade hus! De eleganta och dyrare skinnen var dessutom statusprylar för de besuttna. Pälshandeln spred sig med tiden bortåt Sibirien och till Nordamerika.

Den gamla skatteenheten båge har funnits också i Finland och i Novgorod. Samma gäller enheten rök. (*rök = hus, familj*) red.anm.

Det är väl tydligt, att handeln före den svenska kolonisationen gick mot sydost i huvudsak. Det hindrar inte, att gotlänningar, svenskar och andra runt Östersjön och Bottenhavet gjorde en del resor till norra delen av Bottenviken. Men Gustav Vasa centraliserade makten och handeln till Stockholm och Gävle. Det berikade honom själv t ex. Det gick så långt, att smålänningarna under Nils Dacke gjorde uppror – länge framgångsrikt – mot despoten i Stockholm. Så gjorde inte nord-

bottningarna. Men dom var väl inte så lätta att kontrollera heller? Och birkarlarna var starka och svårkontrollerade. Men med tiden kunde Gustav Vasa och hans söner ta kontroll här också.

Under tiden runt 800 – 1050 hade f. ö. Novgorod och Kiev styrts av nordiska vikingar liksom delar av de brittiska öarna och Normandie.

Man räknar med att Tornedalen i första hand fått sin bofasta befolkning från Tavastland och Övre Satakunta under vikingatid samt 1000- och 1100-tal. Så tillkom inflytanden från Karelen och andra finska områden.

Wallerström har kommit fram till att i nedre Luledalen fanns en finskspråkig befolkning i början av 1300-talet. Någon form av finsk påverkan har också funnits i Piteåområdet. Storfamiljsystem verkar ha varit en realitet i Skellefteå socken och vidare norrut, fortsätter han.

Storfamiljen anses vara ett hushåll med flera gifta par, och den syns vara ett östeuropeiskt fenomen. I nyare tid har den kunnat påvisas i Karelen, Savolaks, Ryssland och på Balkan.

Min hustru är född 1939 i en storfamilj i Karelen. Var gång en son i huset gifte sig byggde man till ett rum för den nya familjen.

Permanent jordbruk ska ha etablerats i Sunderbyområdet senast under 1200-talet, knappast tidigare än under 1000-talet. ”Den initiala kolonisationen visar klara överensstämmelser med Tornedalen.” Luledalens mynningsområde syns ha ingått i en östligt orienterad kultursfär.

Flera försök har gjorts att tolka namnet Sunderbyn. Det har på samiska varit Suntekille. Det skulle vara sammansatt av det svenska ordet sund och det finska kylä (by). Mig förefaller det märkligt om man satt ihop ett svenskt och ett finskt ord. Men kanske ett ursprungligt ord omvandlats till sund eller sunder?

Hans Sundström har i sin ”Bönder bryter bygd” menat, att det blivit bosättning i Kyrkbyområdet utanför Piteå någon gång mellan 1100 och slutet av 1200-talet. Han fortsätter: ”En provundersökning med pollenanalytisk metod har företagits och resultatet tyder på att här funnits ett väl utvecklat beteslandskap alltsedan 1100-talet. Fyndmaterialet ger besked om att handeln i varje fall inte omfattat några primitiva hantverksprodukter.”

Evert Baudou skriver: ”Norrland och ännu mer Övre Norrland har i varje fall under långa tider stått i nära förbindelse med eller utgjort en del av ett stort östligt område, som uteslutit Mälardalens och Södra Sverige.”

Vi ska komma ihåg, att 1809 års gräns i Torne älv bara inte fanns förut. Den är helt konstlad.

Samerna

När svenskar och finnar bosatte sig längre och längre mot norr fanns samerna före dem. Enligt Birger Steckzén i boken ”Birkarlar och lappar” så fanns de i Norrbotten efter kusterna och den nära delen av inlandet. De fiskade och bedrev säljakt ända ut till de yttersta skären. Steckzén menar, att de knappast fanns väster om en linje Gråträsk – Harads. De fiskade i sjöarna innanför kusten och jagade vildren men bedrev inte renskötsel. Eftersom svenskar och finnar trängde fram pressades samerna längre och längre bort från kusten och började med tiden ägna sig åt tamrenskötsel.

Baudou skriver, att samernas förfäder var jägare och fiskare och att renskötseln började först under årtusendet efter Kristus. Men det var först på 1700-talet, som renskötseln kom i stor skala.

I mycket gammal tid ska samerna ha jagat säl vid Ladoga. De fanns från början över hela Finland. I Sverige har spår av dem hittats ända ner till Svealand.

Per-Olof Nylander skriver, att samerna verkar ha kommit till norra Fenoscandia under sen bronsålder, och därför har de funnits i norra Sverige under 2000 á 3000 år. Finnarna kom troligen till norra Sverige omkring år 500 e Kr.

Enligt ett TV-program för några år sedan skulle samernas förfäder från trakterna av Biscaya ha följt den smältande inlandsisen norrut. En gren fortsatte efter norska kusten, en annan tog sig vidare öster om Östersjön. Så skulle de ha mötts i högan nord. Antagligen finns olika åsikter om det här liksom om så mycket annat, som hänt i forntiden.

I en artikel i Norrländsk Tidskrift har Lars Beckman (då fil kand) skrivit: ”Lapparnas allt annat än mongolida blodgruppsfördelning i förening med en del kranologiska karaktärer gör att allt tal om deras mongolida ursprung ter sig mindre trovärdigt.” Beckman blev professor vid Umeå universitet och kom att ägna sig mycket åt genforskning.

Jag hade ju väntat mig, att vi i våra trakter också skulle ha samiskt blod. Men icke. Det har man däremot i Jokkmokks socken. Vid släktforskning där finner man, att sedan samer tagit upp nybyggen och blivit bofasta så blandades folken. Det har också Filip Hultblad funnit i sin studie ”Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken”: ...avgörande var troligen olikheten i levnadssätt och näringsliv. Att så var fallet kan slutas av att äktenskap mellan nomader och bofasta vore mycket sällsynta.”

Under 1900-talet har större delen bland bondebefolkningen liksom bland de renskötande måst lämna den gamla näringen och söka sig nya yrken. Man har fått flytta, oftast till större orter. Folkblandningen accelererar.

Svensk kolonisation

Efter krig mellan svenskar och ryssar slöts 1323 den s.k. Nöteborgsfreden. En gränslinje drogs från inre delen av Finska Viken mot nordväst. Någonstans mot Bottenviken skulle den hamna. Här var det ju mycken vildmark. Så läget blev rätt obestämt. Under kommande tider skulle svenskarna hävda en gräns mer österut i norra Finland. Wallerström kommer fram till att områdena mellan dessa gränser kom att betraktas som allmänning. Dit kunde man göra resor för bl a jakt och fiske – där var det ödemarkshushållning.

Vid den här tiden hade svenskarna bosatt sig efter kusten av Bottenhavet och Bottenviken upp till Umeå samt till Bygdeå något längre norrut. Kolonisationen bör ha gjorts av hälsingarna. Dessa var ett betydande folk, som i svenska historieböcker alldeles har hamnat i skuggan av götar och svear.

Det har länge ansetts, att efter Nöteborgsfreden började Sveriges romersk-katolska kyrka och adeln med kungen i spetsen oroa sig för det ryska inflytandet med grekisk-katolsk kyrka i norr. Det skulle vara orsaken till att herrarna började skicka upp svenska kolonister att bruka jorden. Men forskare finner också, att man skickade kolonister även till andra områden, t ex Viborgs-Karelen och Estland. Sedan mark brutits och bebyggts kunde man börja få skatteinkomster därifrån.

Wallerström antar, att kolonisterna hämtades från trakterna kring Mälardalen. Han resonerar om vilka, som kunde tänkas flytta. På kontinenten hade man sett, att det var människor, som inte hade mycket att förlora om det gick snett. I Småland hade kolonister till stor del varit frigivna trälar. En del trälar var förstas av samma stam som de bestämmande i området. Men för tusen år sedan och århundradena däromkring for man över havet och härjade. Människor blev bortrövade och hamnade i trældom. Svenskar for över Östersjön till bl.a. Balticum. Ester och karelare härjade i Svealand och Götaland. År 1187 brände de t ex Sigtuna. Efter sådana händelser var det viktigt att ”sätta lås för Mälaren”, d v s Stockholm byggdes som spärr.

Kolonisationen i norr kombinerades med mission. De som skulle frälsas var väl åtminstone samerna. Men också tidigare bosatta finskspråkiga. Om dessa var hedningar eller grek-katoliker lär vi aldrig få veta.

De mäktiga herrar, som stod för kolonisationen, såg till att berika sig direkt. Dom la sig till med de rika laxfiskena i älvarna.

Under kommande århundraden stannade nog människorna oftast i hemtrakterna. Men en del människor flyttade förstås. Finnar kom bl a till Råneå socken och till Storsand i Edefors socken. Under 1900-talet ökade omflyttningarna mer och mer på grund av ändringar i näringar och levnadssätt.

Birkarlarna

Rätt att handla med samerna hade birkarlarna. Då kom man över de fina skinn som jakten i nordliga områden gav, och birkarlarna blev mycket rika. Många forskare har gett sig på att undersöka om birkarlarna var finnar eller svenskar. Jag har alltid tyckt, att finska forskare funnit dem vara finska och svenska forskare funnit dem vara svenska.

Den 5 september 1328 utfärdade riksdrotsen Knut Jonsson ett brev, att ingen skall hindra samerna i deras jakt. Ingen skall heller hindra de Birkarlaboa, som färdas till dem. För mig förefaller det rätt klart, att systemet med birkarlar fanns redan när svenskarna började komma. Och då de fanns bland en finskspråkig befolkning bör de väl på något sätt höra till denna.

Samerna vid Ishavskusten hade tidvis beskattats både av Danmark/Norge, svenskar och ryssar. Vid sekelskiftet 1500/1600 tvistade Karl IX med Danmark om påstådda rättigheter vid Ishavet. Kungen var livligt verksam för att skaffa intyg, bl a med hjälp av Johannes Bureus. Till en början använde man sig av likheten mellan ordet birkarl och sockennamnet Birkala (Pirkkala) i Finland, som ju hörde till Sverige. Steckzén berättar om fabricerandet av intyg och avrättar omsorgsfullt den seglivade myten om birkarlarnas härkomst från Birkala.

Men därpå förklarar Steckzén helt frankt: ”Det lider ej något tvivel om att de ursprungliga birkarlarna voro av svensk stam.” Mig förefaller detta bygga på mycket lösa grunder och vara rent önsketänkande. Steckzén fortsätter: ”Det finns ej belägg på att någon av birkarlarna skulle ha varit av finsk stam.” Han hävdar, att Norrbottens kustland befolkades först av svenskar, som kommit upp efter kusten. Han förklarar: ”Tack vare birkarlarna torde i själva verket den svenska bosättningen i norr ha år 1328 nått fram till Ule älv och Ule träsk.”

Mot alla påstår Steckzén: ”Någon fast bosättning av andra folkslag ägde ej rum förrän under 1200-talets senare del och 1300-talets första hälvt, då svenska birkarlar och bönder invaderade kustområdena vid Norra Botten. Någon motsvarande finskspråkig kolonisation av dessa trakter kom ej igång förrän 300 – 350 år senare.” Han åberopar, att namnen i Tornedalen är svenska.

Som jämförelse kan nämnas min frus släktforskning i Finland. Prästerna var från den svenskspråkiga ämbetsmannaklassen och skrev på sitt språk. Man försvenskade de finska namnen. Martti Martinpoika blev exempelvis till Mårten Mårtensson i kyrkböckerna. Under 1800-talet kom fler och fler finska präster, som skrev namnen som de var i verkligheten.

Steckzén fortsätter oförfärat med att påstå, att alla finskt klingande namn är samiska. Det finska Hortlax är lapskt, alla finska namn i Tornedalen är samiska!

Vid studier av bl a jaktlitteratur från 1800-talet och senare har jag lagt märke till, att sydsvenska forskare och författare utgått från att de vilda djuren bara spritt sig norrut inom Sveriges nuvarande gränser. Älgar skulle då bara kunnat sprida sig norrut inom Sveriges gräns efter 1809! Inte en tanke på den väldiga rysk-sibiriska taigan, som fortsätter in i norra Finland och norra Sverige! Det är inte bara jaktskribenter, som är begränsade till nuvarande riksgränser!

Likheten mellan finskan och samiskan har förr förklarats med att finnarna behärskat samerna så länge, att de förlorat sitt ursprungliga språk och antagit finskan. Professorn och genforskaren Svante Pääbo har kommit fram till att finnarna troligen härstammar från västra Europa. Från början var de få, vilket vid kontakten med samerna gjorde att de övertog dessas språk.

Min släktforskning visar anfäder från två birkarssläkter. Den ena är Kråka i Sunderbyn. Den andra är från Ersnäs, där namnen Nils Jönsson och Jöns Nilsson växlar i flera generationer. Enligt släktforskaren Agnes Palmgren satt de två äldsta med vid Gustav Vasas kröningsbord i april 1528.

Hur människorna blandats mellan 1320-talet och år 1500 vet vi just inget. En av möjligheterna är att 1500-talets birkarlar är ättlingar till dem som fanns 200 år tidigare. Det finns uppgifter, att man gärna ville, att birkarlsrättigheterna skulle gå i arv.

Blodundersökningar och genforskning

Vid Umeå Universitet har forskning utförts om blodgrupper och gener genom bland andra Lars Beckman och Per-Olof Nylander. Det handlar då i hög grad om Norrbottens och Västerbottens län.

Blodgrupp B visade den intressantaste variationen. Den hade ett kraftigt maximum i centrala Asien och avtog gradvis utåt, vilket torde ha att göra med ett antal utvandringståg från Asien. För vår del är ju Västeuropa längst bort från Asien och har följaktligen mycket låg B-procent. Låg sådan tyder på ursprunglig befolkning. Särskilt låg B-procent har man i Sverige funnit i norra Småland och hos samer i Lappland.

Höga frekvenser av blodgrupp A finner man i Europa, särskilt i norra Skandinavien.

Som historiskt intresserad kan jag inte neka mig att berätta, att blodgrupp 0 i Europa främst finns på Island och Brittiska öarna samt i västra Skandinavien. Enligt en artikel av Torill Kornfeldt koloniserades Island av män från Norge och kvinnor från norra Irland. Kolonisterna från Norge under vikingatiden hade nog inte så många kvinnor med sig. Så under deras härjningar bl a på Irland kunde saken ordnas! Just nu läser jag Snorre Sturlussons Nordiska kungasagor. Vikingatågen från Danmark och Norge till Brittiska öarna var otaliga, och genom dem hämtades säkert mängder av slavar.

Nylander visar tre geners utbredning, vilka anses markera finsk inverkan. Givetvis finns de främst i Tornedalen men också i hela Norrbottens län. De är påtagliga i Nederluleå, Överluleå, Edefors, Piteå och Älvsby socknar. En, som anses representera en äldre immigration, finns i rätt hög grad i nämnda socknar.

Nylander redovisar också undersökningar över centralsvensk inverkan på befolkningen i bl a Norrbotten. För vårt län är denna inverkan störst i nedre delarna av Pite och Lule älvdalar med 81 – 88 procent. Nedre delarna av Råne och Kalix älvdalar kommer sedan med 75 procent.

Lars Beckman skriver om fördelningen och frekvenserna av olika ärftliga sjukdomar: ”De flesta ärftliga sjukdomar som visar en geografisk koncentration till vissa områden i norra Sverige ... har introducerats från södra Sverige. Några sjukdomar förefaller ha ett finskt ursprung, bl a förekommer hjärt- och kärlsjukdomar mest i det område i Norrbottens län som har ett starkt finskt inslag. Inga ärftliga sjukdomar i norra Sverige förekommer i hög frekvens bland samer eller har kunnat påvisas ha ett ursprung i den samiska populationen.”

Litteratur

- Tomas Wallerström: Norrbotten, Sverige och medeltiden. Stockholm 1995.
Per-Olof Nylander: Ethnic Heterogeneity of the North-Swedish population. Umeå 1992.
Hans Sundström: Ogräs i odlingshistoriens tjänst. Uleåborg 1983.
Bönder bryter bygd. Lund 1984.
Evert Baudou: Norrlands forntid. Italien 1993.
Birger Steckzén: Birkarlar och lappar. Lund 1964.
Filip Hultblad: Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken. Lund 1968.
Albert Nordberg: En gammal Norrbottensbygd. Lund 1928.
Hugo Tenez: Ur Norrbottens finnbygds och dess befolknings tidigare historia samt Den svenska infiltrationen i övre finnsbygden under 1600- och 1700-talen. Uppsala 1962.
Lars Beckman: Om den nordsvenska befolkningens etniska ursprung. Artikel i Botnia: en nordsvensk region. Vad blodgrupperna avslöjar. Artikel i Norrländsk Tidskrift 1952.
Intervju med Svante Pääbo i Svenska Dagbladet 1999-07-10.
” ” Marianne Rasmuson i Svenska Dagbladet 2001-04-11.
Torill Kornfeldt: Jonas anfader kom ridande över stäppen. Artikel i Dagens Nyheter 2006-07-09.